

УДК 271.4-722.51:94(477)

DOI <https://doi.org/10.52761/2522-1558.2022.17.15>

ПОСТАТЬ МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ БЕРЕСТЕЙСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ

Ольга (с. Андрея) МАСЛІЙ

Івано-Франківська академія Івана Золотоустого
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Софрона Мудрого 22, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна
e-mail: maslii.a@ifai.edu.ua
ORCID ID [0000-0001-9878-7128](https://orcid.org/0000-0001-9878-7128)

Ростислав МУЖИК

Івано-Франківська академія Івана Золотоустого, кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого 22, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна
e-mail: mrpmmm2001@gmail.com

У статті проаналізовано суспільно-економічну ситуацію I пол. XVII ст. та її вплив на релігійну картину українських земель у складі Речі Посполитої. З метою розкриття теми наводяться основні штрихи біографії Мелетія Смотрицького, обставини формування його особистості та поглядів, описується ступінь його участі у релігійній полеміці навколо питання церковного поєднання із Римом. Прослідковано передумови та процес перелому у поглядах на питання Унії М. Смотрицьким. Крім цього, характеризуємо і наслідки такої поляризації ним та реакцію з боку православної ієрархії Руської Церкви. Звертаємо увагу на цінність вкладу М. Смотрицького для захисту потреби церковного порозуміння з Апостольським престолом.

Ключові слова: Мелетій Смотрицький, ієрархія, Берестейська унія, нез'єдинена/з'єдинена церква, Йосафат Кунцевич, полемічна література, Київська митрополія.

The article analyzes the socio-economic situation of the first half. XVII century and its influence on the religious picture of the Ukrainian lands as part of the Commonwealth. In order to reveal the topic, the main features of Meletius Smotrytsky's biography, the circumstances of the formation of his personality and views, the degree of his participation in religious controversy over the church's union with Rome are described. The preconditions and the process of change in the views on the issues of the Union by M. Smotrytsky are traced. In addition, we characterize the consequences of such polarization and the reaction of the Orthodox hierarchy of the Rus' Church. We draw attention to the value of M. Smotrytsky's contribution to protecting the need for church understanding with the Apostolic See.

Key words: *Meletius Smotrytsky, hierarchy, Brest Union, ununited / united church, Yosafat Kuntsevych, polemical literature, Kyiv metropolitanate.*

Актуальність. Упродовж століть Максим (у чернецтві – Мелетій) Смотрицький – одна із найяскравіших постатей ранньомодерної історії Східної Європи (талановитий письменник, вчений-філолог, ерудит, людина всебічної європейської освіти, резонансний церковний діяч) – викликала неослабне зацікавлення в історіографії. М. Смотрицькому присвячено безліч наукових праць, загальних і конкретних досліджень, які охоплювали велике коло проблем від творчої спадщини до особливостей біографії та діяльності¹. Це, зокрема, праці таких науковців як Грушевський М., Соловій М., Прокшина Є., Бабич С., Нічик В. Новоселецька С. та інші².

Його постать не підпадає під однозначну оцінку. За радянських часів прийнято було хвалити М. Смотрицького виключно за палку оборону православ'я й ганити за кінцеве прийняття унії. В екзистенціальному акті переміни віри Смотрицький проявив справжню діалектичність. Йому була властива характерна західній думці схильність до бінарних опозицій (наприклад, «правда – неправда», «Схід – Захід»), визначена традиційним догматичним мисленням Середньовіччя з її чітким розподілом явищ на Добро й Зло. М. Смотрицький, будучи православним, мислив так само «бінарно», відходячи від того, що він бачив злим, до того, яке знайшов добрим³.

Основний виклад. Максим Смотрицький народився у сім'ї українського письменника-полеміста Герасима Смотрицького, або у містечку Смотрич, тепер смт. Дунаєвецького району Хмельницької області, або у м. Кам'янець-Подільський цієї ж області. Навчався в Острозькій школі, потім (1594–1600 рр.) – у Віленській академії; слухав лекції в Лейпцізькому, Віттенберзькому й Нюрнберзькому університетах. Імовірно, за кордоном одержав учений ступінь доктора медицини⁴.

Як було вже сказано, М. Смотрицький навчався спочатку в Острозькому культурному центрі, де першим вчителем для нього став його батько Герасим

© Ольга (с. Андрея) Маслій, Ростислав Мужик, 2022

¹ Сенета Марія. Життєвий і творчий шлях Мелетія Смотрицького в сучасній історіографії. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Seneta_Mariia/Zhyttievyi_i_tvorchyi_shliakh_Meletiia_Smotrytskoho_v_ohliadi_suchasnoi_istoriografii.pdf?PHPSESSID=2gsf91691s3gq8m1db0cj5uqv7 (дата звернення: 03.11.2021).

² *Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 5. Кн. I.* / Упоряд. та приміт. С. К. Росовецького. Київ : Либідь, 1995. 256 с.; Соловій М. ЧСВВ. Мелетій Смотрицький, як письменник. Т. 1. Рим-Торонто, 1977 (Записки ЧСВВ. – Секція II. – Секція I). 275 с.; Прокшина Е. Мелетій Смотрицький. Минск, 1966. 160 с.; Бабич С. В. Творчість Мелетія Смотрицького в контексті раннього українського бароко: дисертація... к. філол. н. / С. В. Бабич. Київ, 2002. 237 с.; *Новоселецька С. Мелетій Смотрицький. Острозькі просвітники XVI – XX ст.* Острог, 2000. с. 84–93.

³ Поплавська Н. «Антиграфи» та «тренос» Мелетія Смотрицького у полемічному дискурсі кінця XVI–поч. XVII ст / Наталія Поплавська // *Studia Methodologica* : альманах. / гол. О. Лещак ; відп. ред. І. Папуша; редкол.: О. Куца, Р. Гром'як, Т. Волкова [та ін.]. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. Вип. 19.: Теорія літератури. Компаративістика. Україністика : зб. наук. праць з нагоди 70-річчя д-ра філол. наук, проф., акад. Академії вищої школи України Романа Гром'яка. – С. 207.

⁴ Мелетій (Максим) Герасимович Смотрицький (1577 — 1633) – Біографія. URL: <https://ukrlit.net/biography/smotritskiy.html> (дата звернення: 03.11.2021).

Смотрицький і тут він підпав під вплив відомого грецького ортодоксального богослова Кирила Лукаріса, який пізніше і зарекомендував перспективного молодого богослова на поглиблення ґрунтовнішого навчання⁵.

Перебування М. Смотрицького в Острозі припало на той час, коли це місто знаходилося на піднесенні й об'єднало блискучі інтелектуальні сили з України та поза її меж. Тоді тут працювала перша вища церковна школа на теренах Східної Європи, найпотужніша тогочасна українська друкарня. У Острозі на рубежі XVI-XVII ст. відбувалося взаємопроникнення різних культурних традицій. Окрім чисельно переважаючих русинів-українців, у місті жили представники інших народів, які переселяючись сюди, приносили ренесансні погляди⁶.

Наступним освітнім етапом для Максима Смотрицького стало місто Вільно. Єзуїтські школи, передусім Віленська академія, користувалися великою популярністю серед українців та білорусів, які хотіли здобути середню, а то й вищу освіту, не виїжджаючи за кордон⁷. Питання: «Скільки часу він тут навчався?» є досить спірним⁸, однак М. Смотрицький ні прийняв латинського обряду, ні став єзуїтом, хоча вихователі єзуїтських колегій, а тим більше академій, прикладали чимало зусиль для того, щоб повернути учнів на свою віру, особливо учнів талановитих, до числа яких, без сумніву, належав і М. Смотрицький. Саме отці-єзуїти відправили молодого М. Смотрицького на студії в європейські навчальні заклади, де він сформував свої гуманістичні богословські та етноцентричні погляди.

Повернення М. Смотрицького на територію Речі Посполитої у 1608 р. припало на період гострих дискусій церковного характеру. Не помилимося, коли скажемо, що основною проблемою українського суспільно-релігійного життя кінця XVI – першої половини XVII ст. була проблема церковної унії, власне, возз'єднання Київської митрополії із Римською Католицькою Церквою⁹. Від тепер ми вже бачимо іншого М. Смотрицького, ніж до цього він був.

Перші авторські твори були написані ще у Віленській академії; та тільки після повернення з-за кордону розвинувся його публіцистично-полемічний талант. Полеміка була в ту бурхливу епоху вельми актуальною і популярною. Адже в часи Реформації, Контрреформації та Просвітництва, коли набрало небувалого розвитку книгодрукування і шкільництво, Церква, яка не поспішала за перебігом часу, часто ставала у багатоконфесійній тоді Речі Посполитій ціллю нападок з боку авторів інших християнських конфесій і не дуже вправно боронила себе. Ось як писав відомий католицький полеміст єзуїт Петро Скарга про Церкву свого часу: «У русинів немає ні формальної

⁵ Кралюк П. М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. С. 19.

⁶ Там само. С. 21-22.

⁷ Там само. С. 34.

⁸ Там само. С. 35.

⁹ Кралюк П. М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. С. 41.

гуманітарної освіти, ні традиції інтелектуального пошуку. Прив'язаність до греків збіднила їх. Вони так і не розвинули в себе наукових дисциплін, абстрактного мислення, установ і організацій – усього того, завдяки чому Захід, почавши від пізнього Середньовіччя, веде перед у науковому поступі»¹⁰. Не можна не звернути увагу на те, що особистість Максима Смотрицького, його широка освіченість, схильність до інтелектуальної праці, а також прийняття ним багатьох гуманістичних ідей того часу була вагомим запереченням звинувачень з боку Петра Скарги¹¹.

Праці М. Смотрицького користувалися тоді надзвичайною популярністю, володіли умами українського і білоруського люду, не тільки передруковувалися, а й переписувалися і завжди викликали високу хвилю запальної полеміки. Як пише Порфирій Яременко у книзі «Мелетій Смотрицький», «друге десятиліття XVII ст. принесло йому славу, визначило йому провідне місце в історії культури і письменства України і Білорусії того часу»¹².

Особливий вплив на сучасників виказала полемічно-художня книга письменника «Тренос або плач Східної церкви», видана 1610 р. у Вільно під псевдонімом Теофіл Ортолог. Приводом для книги стала сутичка між противниками і прихильниками Берестейської унії, а також відібрання у віленського братства Троїцького монастиря¹³.

Назва книги «Плач Східної церкви» вже вказує на мету автора – викликати співчуття до гнаної Церкви, звернути увагу уряду на потоптання її прав, довести недоцільність і шкідливість Берестейської унії. Смотрицький зобразив Церкву у ліричному образі Матері, залишеної своїми дітьми, яка скаржиться на свою долю: «Горе мені, бідній, горе нещасній, ах, з усіх боків пограбованій! Руки мої в оковах, ярмо на шії, пути на ногах, ланцюг на стегнах, меч над головою обосічний». У бідах Церкви полеміст звинувачує, насамперед, церковні верхи, які уклали церковну унію з Римом. Смотрицький пише: «О, нещасна череда! Чи може бути пастирем і вчителем той, котрий сам ніде не вчився, котрий не відає, що Богу повинен, а що – ближньому своєму? Лікарю! Вилікуй себе самого! Учителю, навчися сам спершу!». Смотрицький картає вище духовенство й за те, що через їхнє недбальство і неосвіченість від Церкви відпало багато знатних родин – «у різні секти і віри повтікали»¹⁴.

Приблизно в 1615 – 1618 рр. він викладав церковнослов'янську та латинську мови в Київській братській школі, був одним з перших її ректорів. У 1616 р. виходить його переклад староукраїнською мовою «Євангелія учительного... Калиста». У 1618 р. повернувся до Вільна, де в

¹⁰ До 440-річчя архієпископа Мелетія Смотрицького. URL: <https://meest-online.com/culture/spirituality/do-440-richchya-arhijepyskopa-meletiya-smotrytskoho/> (дата звернення: 03.11.2021).

¹¹ Мелетій Смотрицький – публіцист, вчений і патріот. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/meletiy-smotrickiy-publicist-vcheniy-i-patriot> (дата звернення: 03.11.2021).

¹² Мелетій Смотрицький – публіцист, вчений і патріот. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/meletiy-smotrickiy-publicist-vcheniy-i-patriot> (дата звернення: 03.11.2021).

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

Святодухівському монастирі постригся в ченці під ім'ям Мелетій. 1619 р. у м. Єв'ї (Вевіс) біля Вільна вийшла друком його славнозвісна праця «Грамматіки славенския правилое Синтагма»¹⁵.

Незадовго після того, як була видрукувана «Грамматика...» М. Смотрицького, в історії Руської церкви сталася подія, що змусила його відмовитися від наукових студій і знову пірнути у вир релігійно-політичної боротьби. Це здійснене в 1620 р. відновлення єрусалимським патріархом Теофаном ієрархії Церкви в Україні та Білорусі і потягнуло за собою хвилю переслідування збоку польської влади¹⁶.

Справа відновлення ієрархії випала нововисвяченому архієпископу віленському М. Смотрицькому, який став прямим суперником тодішнього білоруського архієпископа Й. Кунцевича. М. Смотрицький вступив з Й. Кунцевичем у боротьбу за всю Білорусь. Ця боротьба мала свої виразні етапи і наслідки – трагічне закінчення, тобто смерть Йосафата 12 листопада 1623 р. Ця смерть спричинила психологічний злам, що стало, до певної міри, поворотним пунктом відносин між католицизмом і православ'ям.

Здавалося, що Українська Католицька Церква перестає існувати. Але несподівано наприкінці 1623 р. блискавкою рознеслася всіма землями України і Білорусі звістка про трагічну смерть полоцького архієпископа. І ось, коли Апостольська Столиця вагалася, чи не припинити унійні змагання, коли польський латинський клір посилив свої домагання перевести уніатів на західний обряд, саме тоді прийшла повна перемога Унії. Мученицька смерть Йосафата кинула на неї цілком інше світло¹⁷.

«Особливо небезпечним для прихильників Унії був, як відомо, М. Смотрицький, який робив усе можливе, аби лише збунтувати населення й підірвати авторитет Й. Кунцевича. Він проголосив Берестейське порозуміння богопротивним, закликав прогнати Йосафата і його прихильників. Після довгої агітації М. Смотрицького церкви опустіли, народ відвернувся від унійного пастиря, а нез'єдинені агітатори піднесли проти архієпископа свій зневажливий голос. Посипались погрози, побої, змови проти його життя. Смотрицький тріумфував, а проти Й. Кунцевича публічно лихословили. Український католицизм пішов на Голготу висміювання та зневаги, ставши предметом наруги. Білорусь закипіла, споглядаючи на Схід, у бік єдиновірної Московії» – зазначає у своїй праці владика Софрон (Мудрий)¹⁸.

На початку 1624 р. Смотрицький вирушив з Києва у подорож на Схід (Константинополь, Палестина, Єгипет). Навесні 1625 р. повернувся до Києва.

¹⁵ До 440-річчя архієпископа Мелетія Смотрицького. URL: <https://meest-online.com/culture/spirituality/do-440-richchya-arhiyepyskora-meletiya-smotrytskoho/> (дата звернення: 03.11.2021).

¹⁶ Кралюк П. М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. С. 95.

¹⁷ Мудрий Софрон, владика, ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні / 4-те вид. Жовква : Місіонер, 2010. С. 230-231.

¹⁸ Мудрий Софрон, владика, ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні / 4-те вид. Жовква : Місіонер, 2010. С. 231.

Він хотів познайомитися з головними осередками східного християнства, котрі в очах русинів виступали як найбільші святині ¹⁹.

Подорож на Схід М. Смотрицького була визначена не лише бажанням уникнути репресій, вона мала ще одну мету – добитися згоди у східних патріархів на певні зміни в Київській митрополії та порозуміння з уніатами напередодні від'їзду з Речі Посполитої (це було десь у кінці 1623 р. чи на початку 1624р.) М. Смотрицький зустрівся із І. Борецьким й, можливо, іншими впливовими людьми в православному середовищі. Розмова велася про подальшу долю руської нез'єдиненої церкви, про вихід із кризового стану. М. Смотрицький та його співрозмовники прийшли до думки, що в нинішніх умовах потрібне порозуміння з прихильниками унії ²⁰, однак прямих документальних свідчень цього ми не знаходимо.

М. Смотрицького жахає той культурний стан, в якому перебувають східні церкви, що він побачив. Сподіватися, що православним Русі допоможуть греки чи Москва – це ілюзія: «...духовний занепад терпить православна церква... в турецькій неволі. Скрізь у них духовні надбання занепали, скрізь спасенні церковні справи змаліли, скрізь у речах і справах спасенних робиться, наче в наймах і з примусу – аби так-сяк, аби було відправлено. Монастирі скрізь занепали. Послушанство чернече огрубіло, шанування старших звелось нанівець...». Зрозуміло, письменник бачив вихід з кризи українського християнства в унії та, відповідно, в латино-католицькій окциденталізації. І таким виразником його думок став новий твір Смотрицького «Екзетезис» ²¹.

Маловідомим є той факт, що одним із завдань місії М. Смотрицького на Схід було отримання дозволу на угоду з уніатами. Так, у 1625 р. в Кракові був виданий польською мовою полемічний твір «Дезідерос...». Його автор К. Сакович належав до приятелів М. Смотрицького, з яким той ділився своїми планами. У той час він перейшов від православних до уніатів. А в «Дезідеросі...» писав про необхідність примирення цих двох конфесій, бажаючи М. Смотрицькому добитися дозволу на перемовини з уніатами, за яким ніби він поїхав на Схід. Така інформація швидко поширилась, створивши колишньому запеклому борцеві проти унії в очах православної громадськості негативну опінію. Тому коли в 1626 р. М. Смотрицький прибув зі Сходу до Києва, його зустріли дуже неприємно. Архімандрит Києво-Печерського монастиря Захарій Копистенський наказав не пускати його до своєї обителі. М. Смотрицький змушений був поселитися біля Києва, в Межигірському монастирі. Це був скандал. Навіть колишні друзі М. Смотрицького, наприклад, І. Борецький, не ризикнув його відкрито підтримувати ²².

¹⁹ Кралюк П. М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. С. 134.

²⁰ Там само. С. 135.

²¹ Кралюк П. М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. С. 154-155.

²² Там само. С. 136-137.

У таких умовах Мелетію Смотрицькому довелося шукати нового прихистку, оскільки на Київщині його фактично бойкотували. Те саме чекало його і у Вільно. Якраз у той час виявилося вакантним місце архімандрита Дерманського монастиря. Це була одна із найбільших бенефіцій в Україні, але її патроном виступав прихильник унії, князь-католик Олександр Заславський. М. Смотрицький звернувся до нього. Князь, порадившись з уніатським митрополитом Й. В. Рутським, поставив перед М. Смотрицьким вимогу прийняти унію й привести з часом до неї ченців Дерманського монастиря. М. Смотрицький все-таки вирішив прийняти цю пропозицію. 6 липня 1627 р. в місті Дубно перед митрополитом Й. В. Рутським він дав згоду стати уніатом. При цьому написав своє прокатолицьке «сповідання віри», яке залишилося в архіві Заславського, а також два листи в Рим – до папи Урбана VIII й Конгрегації пропаганди віри, де йшлося про його перехід в унію. Митрополит Й. В. Рутський та М. Смотрицький домовилися, що деякий час перехід останнього до уніатів залишиться таємницею, проте новий дерманський архімандрит працюватиме на користь поєднання уніатів й православних.

З моральної точки зору, такий крок М. Смотрицького зазнав немалою осуду. І цей осуд часто звучить у публікаціях про нього, що не складно простежити²³. Проте засудити – не так вже й складно. Набагато важливіше зрозуміти, що спонукало таку людину, як М. Смотрицький, котрий мав великі заслуги серед прихильників православного старовірства, стати на цей шлях. Тут був цілий комплекс причин. Звісно, варто враховувати той стан, у якому знаходився М. Смотрицький після прибуття на батьківщину зі своєї мандрівки на Схід. Колишні його прихильники з нез'єдиненого табору тепер стали ворогами, а друзі намагалися триматись на віддалі. Серед них він уже не мав колишнього авторитету й моральної влади. Для людини, яка була другою серед православних владик Теофанового свячення, а за своєю ерудицією, літературним талантом утримувала пальму першості, це була сильна травма. До того ж у тих нещастях, що спіткали М. Смотрицького, була не лише його вина. Адже ті перемовини, що він вів на Сході з патріархами щодо єдності з уніатами, скасування прав ставропігій санкціонувалися митрополитом І. Борецьким. У цій ситуації М. Смотрицький залишався покинутим, відповідальним за рішення всіх і це не могло не ображати його²⁴.

Так, наприкінці життєвого шляху (у 53 роки Смотрицький вважав себе дуже старим і немічним) він опинився в безвихідному становищі. Колишня ідея православного традиціоналізму, яку він палко захищав, була тепер у його очах скомпрометованою. Під час подій 1620 – 1623 рр. він побачив, що її

²³ Білоус Н. Мелетій Смотрицький полеміст і педагог // Вивчаємо українську мову та літературу. 2008. № 36. Грудень. С. 20-22.; Ушкалов Л. Мелетій Смотрицький: релігійна полеміка як чин себе пізнання. Біля джерел українського бароко: Збірник наукових праць. [У надзаг.: Львівська медієвістика. – Вип. 3]. Львів, 2010. С. 7-23.; Неменський О. Русская идентичность в Речи Посполитой в конце XVI – первой половине XVII в. Религиозные и этнические традиции в формировании начальных идентичностей в Европе. Средние века – новое время. Москва, 2008. С. 199-204.

²⁴ Кралюк П. М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. С. 137.

захист породжує ненависть, непорозуміння у Київській митрополії, веде до розділення, навіть до кривавих конфліктів. А для нього найвищою цінністю було саме благо Церкви (до речі, це чітко простежується в усіх його творах)²⁵.

До середини 20-х рр. XVII ст. М. Смотрицький вважав, що, захищаючи православний традиціоналізм, він захищає це благо. Тепер з приводу цього в нього з'явилися сумніви. Вони ще більше посилювалися після подорожі на овіяний легендами Схід. М. Смотрицький остаточно переконався, що східні патріархи не мають ніякої сили, в тому числі й інтелектуальної, що вони не здатні творити власну теологію, а лише повторюють те, що вже витворили протестанти на Заході. Від такого християнського Сходу годі було чекати якоїсь допомоги. Нарешті ситуація, в якій опинився М. Смотрицький після своєї східної подорожі, засвідчила, що в самій православній церкві України й Білорусі немає єдності. Чи могла така церква й ідея православного традиціоналізму, якою вона жила, привести до єдності? М. Смотрицький приходив до висновку, що не могла²⁶.

Ідею церковної єдності Мелетій Смотрицький плекав до самої смерті. В творі «Умовляння» він висловлює нову думку – пропонує утворити українсько-білоруський православно-унійний патріархат, незалежний як від Константинополя, так і від Риму, як це зробила Москва 1589 р. Тим самим, вважав просвітитель Смотрицький, легше буде досягти громадського спокою, а також прилучитися до західної культури й шкільництва²⁷.

На думку дослідниці Л. Квасюк, саме Мелетій Смотрицький першим озвучив ідею національної Церкви, яка мала стати не просто релігійним об'єднанням, але певним стовпом і мостом для суспільства, що прагнуло розвитку. Він відкинув ідеї традиціоналістів, які прагнули сховатися від світу, що активно змінювався²⁸.

Таким чином, Мелетій Смотрицький посів в історії української народу скромне місце. Між тим він належав до плеяди провідних гуманістів свого часу і був патріотом своєї Вітчизни. Попри те, однак, що М. Смотрицький, як істинний гуманіст, був утопістом і що його мрії про єдність «Русі з Руссю» належним чином не реалізовані й сьогодні, на прикладі його внутрішніх життєвих пошуків можна випрацювати нові шляхи примирення конфесій і цілих народів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. До 440-річчя архієпископа Мелетія Смотрицького. URL: <https://meest-online.com/culture/spirituality/do-440-richchya-arhijepyskopa-meletiya-smotrytskoho/> (дата звернення: 03.11.2021).

²⁵ Кралюк П. М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. С. 137.

²⁶ Там само. С. 138.

²⁷ Мелетій Смотрицький – публіцист, вчений і патріот. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/meletiy-smotrickiy-publicist-vcheniy-i-patriot> (дата звернення: 03.11.2021).

²⁸ Квасюк Лариса. Еволюція поглядів Мелетія Смотрицького (1577-1633) на проблему догматичних відмінностей між західною (католицькою) та східною (православною) церквами. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/2570/1/Larysa%20Kvasiuk.pdf> (дата звернення: 03.11.2021).

2. Квасюк Лариса. Еволюція поглядів Мелетія Смотрицького (1577-1633) на проблему догматичних відмінностей між західною (католицькою) та східною (православною) церквами. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/2570/1/Larysa%20Kvasiuk.pdf> (дата звернення: 03.11.2021).
3. Кралюк П. М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. 208 с.
4. Мелетій (Максим) Герасимович Смотрицький (1577 — 1633) – Біографія. URL: <https://ukrlit.net/biography/smotritskiy.html> (дата звернення: 03.11.2021).
5. Мелетій Смотрицький – публіцист, вчений і патріот. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/meletiy-smotrickiy-publicist-vcheniy-i-patriot> (дата звернення: 03.11.2021).
6. Мудрий Софрон, владики, ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні / 4-те вид. Жовква : Місіонер, 2010. 544 с.
7. Поплавська Н. «Антиграфи» та «тренос» Мелетія Смотрицького у полемічному дискурсі кінця ХVI–поч. ХVII ст / Наталія Поплавська // *Studia Methodologica : альманах.* / гол. О. Лещак ; відп. ред. І. Папуша ; редкол.: О. Куца, Р. Гром'як, Т. Волкова [та ін.]. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. Вип. 19.: Теорія літератури. Компаративістика. Україністика : зб. наук. праць з нагоди 70-річчя д-ра філол. наук, проф., акад. Академії вищої школи України Романа Гром'яка. – С. 207-215.
8. Сенета Марія. Життєвий і творчий шлях Мелетія Смотрицького в сучасній історіографії. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Seneta_Mariia/Zhyttievyy_i_tvorchyy_shliakh_Meletiia_Smotrytskoho_v_ohliadi_suchasnoi_istoriohrafii.pdf?PHPSESSID=2gsf9l691s3gq8m1db0cj5uqv7 (дата звернення: 03.11.2021).

REFERENCES

1. Do 440-richchia arkhiepyskopa Meletiia Smotrytskoho. URL: <https://meest-online.com/culture/spirituality/do-440-richchya-arhiepyskopa-meletiya-smotrytskoho/> (data zvernennia: 03.11.2021).
2. Kvasiuk Larysa. Evoliutsiia pohliadiv Meletiia Smotrytskoho (1577-1633) na problemu dohmatychnykh vidminnostei mizh zakhidnoiu (katolytskoiu) ta skhidnoiu (pravoslavnoiu) tserkvamy. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/2570/1/Larysa%20Kvasiuk.pdf> (data zvernennia: 03.11.2021).
3. Kraliuk P. M. Meletii Smotrytskyi i ukrainske dukhovno-kulturne vidorodzhennia kintsia XVI – pochatku XVII st. Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2007. 208 s.
4. Meletii (Maksym) Herasymovych Smotrytskyi (1577 — 1633) – Biohrafiiia. URL: <https://ukrlit.net/biography/smotritskiy.html> (data zvernennia: 03.11.2021).
5. Meletii Smotrytskyi – publitsyst, vchenyi i patriot. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/meletiy-smotrickiy-publicist-vcheniy-i-patriot> (data zvernennia: 03.11.2021).
6. Mudryi Sofron, vladyka, ChSVV. Narys istorii Tserkvy v Ukraini / 4-te vyd. Zhovkva : Misioner, 2010. 544 s.
7. Poplavska N. «Antyhrify» ta «trenos» Meletiia Smotrytskoho u polemichnomu dyskursi kintsia KhVI–poch. KhVII st / Nataliia Poplavska // *Studia Methodologica : almanakh.* / hol. О. Leshchak ; vidp. red. І. Papusha ; redkol.: О. Kutsa, R. Hromiak, T. Volkova [ta in.]. Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky, 2007. Vyp. 19.: Teoriia literatury. Komparatyvistyka. Ukrainistyka : zb. nauk. prats z nahody 70-richchia d-ra filol. nauk, prof., akad. Akademii vyshchoi shkoly Ukrainy Romana Hromiaka. – S. 207-215.
8. Seneta Mariia. Zhyttievyyi i tvorchyyi shliakh Meletiia Smotrytskoho v suchasniy istoriohrafii. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Seneta_Mariiia/Zhyttievyyi_i_tvorchyi_shliakh_Meletiia_Smotrytskoho_v_ohliadi_suchasnoi_istoriohrafii.pdf?PHPSESSID=2gsf91691s3gq8m1db0cj5uqv7
(data zvernennia: 03.11.2021).

Стаття надійшла до редакції: 07.12.2021